

Борис Йоцов НАЙ-НОВАТА СРЪБСКА ЛИРИКА

Днешното време, чиято стрелка е червената Рус, хвърля своята сянка върху съвременната сръбска лирика. Вълната на това време залита през загребските списания (спрели вече) „Kokot“ („Петел“), „Plamen“ („Пламък“), „Jugiš“ („Юруш“); помита поезията на патриотизма и милитаризма, като от *Албански мотиви* на М. Ст. Джуричич, *Под шаторским крилима* на Милош Н. Джорич, *Србијански венац* на М. Йелич, *Књига стихова*¹ (вторият отдел от нея) на В. Станимирович, *Косовски божури* на Д. И. Филипович, *Бесмртне симболи* на Ж. М. Паунович, *Песме бола и поноса* (*Песни на мъката и гордостта*) на Милутин М. Бойича, *Златне искре* (в която има още публицистическа и интимна лирика) на Воислав Илич Младши и други, продължаващи традицията на издавания в Корфу „Забавник“ – остават само някои късове от Бойич, Пандурович, Станимирович; след това тя удря в страниците на еkleктичните „Мисао“ и „Српски Књижевни Гласник“, като залива последните отблясъци на залязващи слънца – Милета Якшич, Алекса Шантич, Сима Пандурович, Даница Маркович, Мирко Королия; и най-после спира в „Zenit“, за да пирува своята победа под знамето на зенитизма.

Тая вълна изхвърля на литературната арена млади сили. Ново поколение, изпитало отрано ужаса на живота, огнената буря на войната, отхранено – както казва Исидора Секулич – без пшеничен хляб, разбрало пропастта между света днес и вчера, издига плакардите на своето време. То има гордо самочувствие. Цени своя поетически труд и тръби високо значението на поета, възславя го като гласител и пророк на нови пътища, на нови съдби. „Поколение разпънато върху иглите на два контраста“, както говори от нейно име уредникът на „Мисао“ – Ранко Младенович, то е „екстаз“, а както казва Любомир Миич, редакторът на „Zenit“, то е революция. Един вик срещу днешния свят и един привет на утрешния.

Новите поети отхвърлят патриотическата муза (макар с душата си да са големи родолюбци и екстазни поклонници на своя народ), която със своите надути възторзи и празни възклицания, с неискрените и пресилени възслави, с романтиката на миналото, с юнашките сенки на Крали Марко и Милоша Обилич, с изтънчените нежности към „брата българин“ – не можа дори да даде художествен израз и на трагедията в Албания. От друга стра-

¹ Направени са няколко корекции в оригиналния текст. Последните две заглавия са изписани неправилно като *Србијански венац* и *Књига стихова*. Грешка е допусната малко по-долу и в заглавието *Песма бола и поноса* вместо *Песме бола и поноса*. При препечатване на статията на Борис Йоцов запазваме автентичния вид на текста. – Б. ред.

на, тя отхвърля естетиката на Милан Ракич и Йован Дучич, отвръщат се от изфинените настроения, от нежните отсенки и приливности на мисълта, от тихите съзерцания и теменужни далечини, въстават срещу сладкия песимизъм и студения индивидуализъм, срещу пъстрия импресионизъм, тъмния символизъм и сухия артизъм. Под влияние на новите европейски литературни течения, на застарелия Маринети, на Верфеля и Едшмида, на Биро и Аполинера, те напъват усилия към нови творчески възможности. Нещо повече: някои от тях искат да създадат на сръбска почва ново литературно движение – зенитизъм. Възщност в него няма много ново – в него се сплитат, често почти в нагли противоречия, идеи на италианския футуризм, французкия кубизъм и пуризм, немския експресионизъм, руския комунизъм, с идеи на Шпенглера и Йована Цвиича² (вж. статията му „Основи на южнославянската цивилизация“) и най-после – със самонадеяността на сръбския шовинизъм.

Младите поети отражават в творчеството си много струи. Те са повече виталисти и експресионисти, а по-малко космисти, футуристи, активисти, утописти, зенитисти; ала, като изключим последните, между тях няма нито един, който да носи своята чиста *marque déposée*. Това обстоятелство не може, разбира се, да ги укори. По-добре е да се пречупят през собствени призми лъчите на чужди светила. Бихме могли да ги укорим, че не са се изяснили, просветили още като поетически личности, че не са се проявили с една строга художническа съвест. Тяхната лирика не е още кристализирала в завършени форми – значи още не е „минало“. Тя тепърва догонва не само съвършени чужди образци, но и собствени цели и идеали. Затова и никой от тия поети не е завършен – всеки от тях сега се създава.

Ала колкото и да се говори за революция в най-новата сръбска лирика, въпреки екстазите на Ранко Младеновича, все не могат да се скъсат скритите нишки на традицията. Старите поети се докосват до новото, а младите носят в душата си нещо старо. Десанка Максимович, например, Божидар Стоядинович, В. Масука и др. не са се освободили още от импресионизма. Те крият в гълбините на сърцето си следи от Ракича, Дучича, Пандуровича. Някои пък не могат да намерят своето място. Тъй Светислав Стефанович е на разпът. И тук е неговата трагедия на литературен труженик. Дори и тогава младите поети не могат да се избавят от традицията, когато съзнателно се стремят да я отбягнат. Много право отбелязва Милан В. Богданович, деятелният и прозорлив критик на „Српски Књижевни Гласник“, че новото у Божидара Ковачевич е повече в пълното освобождение от интерпункцията: както е модата, от всички препинатки признава само мъдрата точка.

Съвременната сръбска лирика, въпреки отрицанието на старите и равнодушието на обществото, шумно проявява буен живот – даде не малко ранни и късни жътви. Едни от тия жътви са по-близки до старите поети, други стоят по средата, а трети са крайни. Така *Откровение* на Растко Петровича,

² Јован Цвијић (1865 – 1927) – сръбски учен в областта на географията, геоморфологията, етнографията, антропологията и историята. Председател на Сръбската кралска академия (днес Сръбска академия за наука и изкуство), почетен доктор на Сорбоната и на Карловия университет в Прага, професор и ректор на Университета в Белград. – Б. ред.

Књига радости от Сибе Миличич, *Самом себи* на Божидар Стоядинович, *Ведре и тамне ноћи* на В. Масука, *Песме о мени* от Синиша Кордич, *Строфе и ритмови*³ на Светислав Стефановича – изразяват преплитане на стари и нови елементи, с преобладаване на първите. Растко Петрович има чувство за новото, но не може да му даде израз; Светислав Стефанович се нрави с идеите и буйния си патос; Божидар Стоядинович е слаб в израза и беден в съдържанието; а В. Масука е искрен и задушевен, ала без богат поетически мир. По-значителна цена имат – повече като носители на нови трепети и начини на израз – *Лирика Итаке* на Милоша Църњански, с разпокъсани, мъртво-спокойни и прозаични песни, наивно-философската и програмната, с няколко доста хубави работи, *Књига вечности* на Сибе Миличина, безжизнената и акробатната *Алфе мојих душа* на Божидар Ковачевич, и благодатната, макар еднообразна по мотиви и настроения, *Ритмови* на Тодора Манойлович. Всички тия сборки дават ценни късове за изграждане храма на съвременната сръбска поезия. Към крайните и свръхпрограмни сборки, които подчертават пак живота на сегашната сръбска поезия, спадат главно *Kola za spasavanje* (*Спасителна кола*) на Любомир Мицича и *Ефект на дефекту* от Марияна Микац. Те са писани по „принципите на зенитизма“ и искат да бъдат „вик против една нездрава култура“, „бич на един балкански (разбирайте: сръбски) човек и поет“, образец на „ново балканско изкуство“, победа на „варварогения“, пионери за „балканизация на парализирана Европа“. Крайно наивно би било да се търси у Мицича и Микаца някаква художественост. Споменаваме ги само като каприз и иронична усмивка на времето, и защото – все пак, въпреки че в отечеството им не веднъж са ги сметнали за „луди“, те са симпатични със своя устрем към новия човек – с него се доближават до своите събратя и оказват известно въздействие върху младата сръбска лирика. Животът на тая лирика се долавя и в две незначителни и нескопосни антологии: *Mucao* и *Vers libres – poésie lirique Jougoslave la plus moderne*. Най-последно – в много стихотворения, пръснати в „Мисао“, „Српски Књижевни Гласник“, „Jugoslovenska knjiva“, „Književna Lug“, „Savremenik“ и др., в които са разпънати сърцата на Ранко Младенович, Душан Василйев, Аница Сович, Десанка Максимович, Ненаде Митров, Синиша Кордич, Живко Миличевич и др.

Някои от поменатите по-горе труженици заслужават похвала, а други – бича на Богдан Поповича, М. Богдановича, Миодрага Ибровац (автора на хубавата книга за Хередия), Сима Пандуровича.

* * *

Няма да бъде преувеличено, ако кажем, че съвременната сръбска лирика е възслава на човека, живота и света. Дори и там, дето звучи разочарование и отрицание, няма безнадеждност, а устрем за завоевания, за осмисляне на човешкото битие, за създаване на нов свят. Идеята за божественото в човешкия дух, за неотменната победа на светлите сили в живота, за ненарушимата хармония на всемира – е дълбоко заседнала в нея.

³ В публикацията е допусната грешка – изписано е *Строфе и ритмове* вместо *Строфе и ритмови*. – Б. ред.

Мощта на човека се чувства още в копнежа му да познае света, да уясни отношението си към самия себе, към човечеството, към живота, съдбата, Бога и космоса. Това е прокълнато наследство, от което той не може да се освободи още от деня на своето рождение. Младите сръбски лирици имат чувство за трагическата натегнатост на тия отношения, за неотвратимостта на тая жажда за познание. В живота се изправя огромен сфинкс. Пред него са най-много развълнувани Августин Йевич и Божидар Стоядинович. Трябва да умееш да не намираш смисъла, да кажеш „не знам“ (Божидар Ковачевич), или да не се докосваш до воала на загадките (В. Масука), или пък да имаш „спасяващ пламен“ (Т. Манойлович), ако искаш да намериш успокоение. Защо е дошъл човек? Какъв е смисълът и каква е целта на неговия живот? За Божидар Стоядинович – и за всички останали – има само безпомощност на човешкото познание пред вечните гатанки.

И няма отговор! Но зная,
че съм отронен из всемира –
незнайно да вървя в безкрая,
и аз спасение не диря!

Човек може да си отиде, неразбрал и неразбран, ала мъката му по смисъла на битието, по целта на собствения му живот остава – пяна, която от векове се дроби, ала вечно живее. Няма тук човека на средните векове, упован на догмата и авторитета, нито гордия индивидуалист, издигнал се над всички пропасти и бездни със своята горда религия. Това е разколебаният, разлюленият, който търси своята опора, който копнее по Итака – цел, химера, самоизмама, за да оправдае разумността и необходимостта на своето битие. Той се плаши, че е скъсал всички връзки със света. На това психическо състояние дава най-верен израз Сибе Миличич:

Самота пуста, огромна, безкрайна
около вредом, и мостове няма
между мен и света.

Тая самота гнети – и човекът иска да я преодолее; тя го разпокъсва, унищожава неговата вътрешна хармония – и той иска да намери изход от нея. Устремът за опора, пък макар и сламка в морето, е така силен, че той влече човека в различни посоки, които не излизат от един магесан кръг – изхожда се от живота, стига се до космоса и се връща пак в живота. В тоя кръг свети „спасяващ пламен“ – дълбоката вяра в света и високата представа за човека.

„Тайната на всичко живо“ мами човека към живота. Освободен от всяка метафизическа размисъл и отвлеченост, той се вслушва в трепета на своето сърце, в течението на своята кръв, в говора на своя инстинкт, през собствения си организъм долавя вечния жизнен поток и вижда, че едничкото, което му остава е животът. Може ли да има друга ценност вън от него? Виталното единство между него и света води към успокоение, смисъл в живота. Ето защо възвръщането на човека към земята е прогласено с радост от мнозина сръбски поети. В нея те чуват да бие едно страстно сърце – и искат да

бъдат върнати нейните деца. Десанка Максимович, В. Масука, Б. Ковачевич правят опити да погледнат земята през очите на детската наивност. Нещо повече: тук-там се проявява нескривана любов към примитивното. Тази любов ги сближава по-силно с природата. У всички почти поети на нашето време тя е прекалено и наивно анимизирана. Обикновено (изключение у М. Църнянски, В. Масука) тя е заляна с жизнерадостна светлина, най-вече у Т. Манойловича. Рядко ще срещнете вечерните здрачни пейзажи, тъжните угасвания на слънцето, а повечето – утринната зора, в кърви раждащи-ят се ден, жарката пладня, сочната и буйна южна растителност. Някои от тях – Сибе Миличич, Т. Манойлович, Д. Максимович, М. Църнянски, Св. Стефанович – влагат в природата своята вегетативна сенсуалност. Усети: дъх на смола, на лавър, на слънце, сладки прегръдки, сладки билки, жадни целувки, жадно слънце, жадни копнения. От друга страна – слънцето е огнена и кървава страст, то сладно целува цветята и те страстно копнеят за него; те флиртуват със звездите, с месеца, вечността, жадно се любяат, радват се, когато жадно ги прегръща зеленият зефир. Цялата земя е трапеза, на която има вечен пир, неутолимо пиянство – или както пее С. Миличич:

Цялата земя огромна
е една прегръдка само,
волна, пламенна прегръдка.

Да ти е драго и мило да живееш! „И мило е всяко дърво и целият тоя малък живот“, шепне В. Масука. Да възславим живите, а не мъртвите, добавя той. Изблик на жажда за живот („Ние жадуваме живот“, изповядва Л. Мицич, а Б. Ковачевич говори: „О, кой ни ориса отвека да мреме полека?“), изблик на копнение – вечно, велико, неутолимо – който избива до смело утвърждение на младостта, до пълно освобождение на тялото, дори някъде – на животното. Стига се до краен витализъм. Затуй има страх, че младостта ще мине (М. Църнянски, А. Савич, Д. Максимович), без да се изживее в опиянение, или пък ще чуete химни на пролетта. Почти всички са ѝ платили дан. В душата им цъфти едно вечно кокиче, бялата усмивка на младостта. Страстен темперамент кипи, макар не еднакво у всички. Не веднъж слушате изповед, че носят в душата си слънце, жарко, страстно, кърваво – Св. Стефанович, Т. Манойлович и др. Един необуздан инстинкт се преобразява постоянно. Затуй любовта ухае на пръст – в нея има страст, кръв, опиянение. Култът на красивото младо тяло се долавя почти у всички (изключение: В. Масука, Божидар Стоядинович, Мицич и др.). Душата на М. Църнянски „целува голата жена“, Сибе Миличич иска „да премине“ по нейното тяло „огъня на сладка страст“, Т. Манойлович усеща „горещия опоен⁴ мирис“ на нейното „младо тяло“, за Б. Ковачевич това тяло е по-сладко от мед, от всеки земен плод, за Св. Стефановича – у него е всичко демонски сладко. А зад къдрите на стиховете от Десанка Максимович и Аница Савич свенливо се показва – да се изразим с думите на Манойловича – лебедова гръд. Денят е на копне-

⁴ Употребата на „опоен“ е навярно под влияние на сръбската дума „опојан“ със смисъл на „упоителен“. – Б. ред.

нието, а нощта – на утолението. У Милоша Църнянски дори, който се опитва да даде поетическа красота на незначителната ежедневност, „любовта е път безкраен, по който е позволено всичко“, едничката победа на всяка скръб е в „голото тяло“. Животът е сладък и хубав и в греха. Тъй жената добива неизразима власт над нашия живот – било със свенливото си копнене още, било с демоническата си сласт. Тя е „вечен магнит на нашите надежди“, ала и „последна инстанция“ на спасението, казва Б. Ковачевич. Всичко на света е пропаднало, само любовта – не, казва той, а заедно с него приглася и М. Църнянски. Тя има над нас ирационална власт – среща се случайно и ставаме близки. Как? Нито Дарвин, нито Кант (поврага тяхната ученост!) не могат да ни разяснят трагическата случайност в нашата любов. Това вечно копнене на мъжа и жената един към друг се влива във всяка твар, в целия космос. Има една всемощна жажда навред – и за Св. Стефановича, и Т. Манойловича, и за Б. Ковачевича и С. Миличича, и за М. Църнянски. Тя е жизнена, творческа, споителна сила. Жената свързва човека със света, примирява го. Затова ние, изпъдените от рая, вечно повтаряме греха на Адам и Ева. Животът е любов, радост, слънце, пролет – вечно пиянство на човешкия дух. Не само Балмонтовско преклонение пред слънцето, не само хедонизма на Вл. Назор, но и единението на човека и света върху почвата на дионисиевското начало в живота – имаме тук. Затуй Сибе Миличич (макар той да отива по-нататък) ославя, а с него и другарите му, жизнения и космически инстинкт –

Славя те, необзирни,
тайни, неумолими,
вечни, неодолими,
трайни, безконечни живот!

Ала хубав е не само примитивният живот, животът на инстинкта, но и висшият живот на чистия дух. Този живот е най-ярката ослáva на човека. Нещо повече: високата представа за човека не се примирява с действителността. Тя води към отврат от земята, дето животът като „чърв на леш пълзи“, дето всичко е „близко и низко“. Човекът се поставя в отношение към безкрайното. У него гори вечен устрем към по-висше битие, у него има бунт срещу собствената съдба, копнеж към небето, натиск към необозримото и далечното във време и пространство – той е чърв, който пълзи по трупа на земята и се гърчи от глад за звезди. Защото той носи частица от Бога в себе си. Хубав е животът, когато е проява и утвърждение на героическата стихия в човешкия дух. Химните за крайната победа на „свободния огнен дух“, които слушаме от Св. Стефановича, имат своите отгласи у всички поети, дошли след него. Кървавите борби на духа, неговите лутания, падения и безумия са само изпитания за неговия героизъм. Тоя героизъм е сплетен с идеята за очистителната сила на страданието – която срещахме не само у Св. Стефановича, но и у Т. Манойловича, В. Масука, Ранко Младеновича и др. Първата проява на тоя героизъм е борбата на човека със самия себе [си], да унищожи звяра в душата си, да се възмогне към по-висша духовност. След това – в борбата му с действителността. Л. Мицич, Микац не могат да се

нарадват, че човекът е победил пространството и времето с радиотелеграфа и кинематографа, с аероплана и паравоза. Гордо възглася Св. Стефанович:

Дивен е и силен е човека –
най-дивна твар.

Тая твар, която носи в гърдите си творческите сили на своя създател, може сама да твори, да преплита волята на своя дух с космическата воля. Идеята за божествения огън у човека е бунт срещу света на материята, срещу мъртвата предметност, но, от друга страна, и примирение с живота и света, защото подсказва, че човек и Бог са свързани, че са едно единство със света. Във вечния шум на живота се чува и гласът на човека, мисли Св. Стефанович. Всичко зависи от човека: как гледа света и как го вижда. Милош Църнянски, Ранко Младенович, Божидар Ковачевич, Тодор Манойлович го гледат през съня на душата. Това е нова форма на освобождение от натиска на живота. Нещата и предметите, както казва Манойлович, са само знаци, с които творецът е написал световната съдба. Пир за душата си устройва човекът, когато като магесник със заклинанията на словото заживее в чудния свят от „пъстри образи на своите лутания и преображения“, „от вълшебни акварели на полусъня“. Стига се до обезпелтяване и саморазтваряне в космоса. Тогава болката на далечината не съществува, страданието за миналото – също. Като „междувъзвезден играч“ можеш да се люлееш в „междувъзвездни люлки“, да се къпеш в „етера“ на мировото пространство, да играеш ръченица по небето или, като някоя Гоголева ведма, да тичаш между небето и земята в неузнаваемо душевно пиянство. Подчертан е принципът на вечното движение. Затуй у тия поети месецът играе, звездите се люлеят, земята танцува, цветята скачат и пеят – чаровен филм, неспиращ танц, „сънна игра“ е светът. Във вечното движение, в ритмиката на вечността се изявяват жизнените творчески сили. Тъй че светът не е само космически механизъм, но и космически психизъм. В движението се сплитат дух и материя, жизнени и активни.

Не смеем да спремe –
застоят е смърт.

шепне Т. Манойлович. Тъй човек взема участие в мировия живот, сбра-тимява се с всяко битие, малко и велико, и потъва в хармонията на космоса. Човек не е сам – неговото битие се прелива с космическото, ритъмът на сърцето се слива с ритмиката на вечността.

Чувството за друг свят, за всемира, се преплита с пантеистически чувства. Ала пантеизмът не дава богати постижения. От него се преминава към мистицизма и космоизма. Пълно отхвърляне на разума, като безсилно средство за познаване на света, забелязваме в младата сръбска лирика. Човек иска по интуитивен път, чрез мистическите бездни на своята душа, да почувствува космоса. За Божидар Стоядинович тоя космос „пее“, ала той не може да проумее неговата песен. Страх изпълня гърдите му пред нейния неразбираем смисъл. Обаче за Сибе Миличич, за Божидар Ковачевич, В. Масука,

Т. Манойлович, Ранко Младенович вечната душа пее, те я разбират и са радостни. Когато човек си разтвори душата за небето, то не е така далеко, както си мислим, казва Масука. Струва ти се, че някакъв дъх на битието се процежда през хиляди векове. Бог е сложил в нашите мистични недра „дял от своето битие“, чувствува и той, както Св. Стефановича. В един екстазен миг чувствуващ, че Бог и човек са едно. От тук – към единение с космоса. Тогава душата трепти от струните на вечността (Св. Стефанович), разтопена в света, пее с нощта (М. Църнянски), разтваря се на хиляди атоми във всемира (В. Масука), неволно чува музиката на вечността. Светът е огромен оркестър (Б. Ковачевич), в който и ние „свирим, свирим, свирим“. Защото душата не е една струна от общата космическа арфа. Единството между човека и космоса е осветено от вечна космическа любов – вечния пламен на хармонията. В екстазно състояние Сибе Миличич чувствува, че между него и света вече няма пропаст. И в цветята, и в птиците, в човека и животните – гори искрата на космическия огън. Няма разлика между микро и макрокосмос. Тук е, според Сибе Миличич, разковничето на човешкото щастие. Така погледнато, човек е трошица от общия универсален живот, откъсната вълна, пяна, която е дошла до брега, за да се върне в морето, дето нейната смърт е ново рождение. Тъй проблемата за смъртта, за преходността на човешкото битие, която така много плаши Б. Стоядиновича, нито е загадъчна, нито страшна. Смъртта е само връщане, влизане на мига във вечността, човекът – мистически знак на вечното въртене. Животът и смъртта, както изповядва Сибе Миличич, са две половини от тайнствения кръг на човешкото битие. Той говори на живота:

В тебе аз тихо, мирно отхождам,
вечно се връщам, вечно дохождам,
като път кръжен, таен, предвечен.

Безсмъртието на човека, вечният му живот е светло негово успокоение. Неговата душа преди векове е мечтаела живота, който сега живее. Сега – тя чувствува, че е живяла още преди векове. Тя дори знаела деня на своето рождение и го обичала още преди да се роди. Защото: бил съм, съм, ще бъда. Ново светло възвисяване на човека, слънчев привет на живота и света.

Знам, че във всичко живея отвека,
знам, че навек ще живея във всичко.

Идеята за единната душа на космоса, за неговата вечна хармония, въпреки тъмния му хаос, се пренася и върху огромния човешки мравуник. Космическата любов ни сближава с нещата, с вещите, с човека. „По закона за гравитацията“ човек се връща към земята. От човека за човека – е лозунгът на Л. Мицич, Микац и др. Човекът и светът не са свършени. Живко Миличевич, Божидар Стоядинович, Душан Василйев, Милош Църнянски, Мицич и др. имат напрегнато чувство за жестокостта на днешната действителност, за противоречията и страданията на нашето време. Пробудената човешка съвест гори. И в нейния говор се долавя трагедията на човешко-

то падение. Разраства се тъгата на изкуплението на греха. Какво е извършил човек? Кръв пръв е пролял! Кръвта на своя брат. Тъгата за брата, за човека, за човечеството избива в много лирически късове. Сред пролените кърви идва опомването, трепва съвестта на Макбета – „Ах, та Човек съм аз! Човек!“, изхлипва Душан Василйев. Той плаче заедно с майката на човека:

Ах, когато вече човек не е човека,
а роб на някого, когото няма,
когото съм за милост просила отвика;
ах, когато е човек по-низък и от чръв,
нека се разсипе по земята анатема,
и нека се пролее всичката червена кръв!

Чувството за греха се буди при всяка неправда, при всяка жалба, при всеки вик. Изкуплението на греха се извършва не с молитва, не само с отрицание на всички тъмни сили в човека, на всички лъжи и самоизмами, на фалшиви богове и светове, а с протест и устрем да се подчини на живота на един нравствен закон. Долавяме вика на Демеля за прераждането на света, за организацията на светлите сили в името на нови идеали, долавяме мощната любов на Франц Верфел към човека. „Още няма хора на нашата земя“, „трябва да бъдем добри кучета, за да станем добри хора“ – в тия думи на Л. Мицича звучи отрицанието на стария човек и устрем към новия. Пламъкът на вярата в героическата мощ на човешкия дух гори и в проклятието на майката. Сега вече героическият дух на човека се манифестира в една неотменна воля, която иска да се подчертае във всичко, що се докосва до нея, която иска да преустрои и претвори света, не като някаква „сънна игра“, а като превърне утопията в гола действителност. Той иска да преодолее трагическия конфликт между идеал и реалност, иска да очисти човека от звяра, както казва Св. Стефанович, когато Исус е загубен за света (Б. Ковачевич) – той иска да диктува на света законите на една велика хуманност, на една дълбока социална любов, едничката спойка между човека-единица и човека-милион, едничкото освобождение от убийствената самота. И не само в борба за правда и добро се проявява този дух, но и в борба с всички потиснически сили в света, в борба за свобода. Ето защо патосът на свободата у Св. Стефановича е буен – зад него стои един строг морал.

От съвременните сръбски лирици мнозина са горещи поклонници на свободата. У тях има чувство, че старият свят се руши, а над неговите развалини се ражда новият човек. Пред тях се чертаят гладни тълпи, които молят за хляб, открива се кървавият образ на революцията, дори и на Червената Москва. „Ватикан / милиони / падайте“; „Божи бунтовник / аз съм твой брат / Русийо майко на хаоса / защото нашата слава е революция“; „Душата ни е аероплан / сърцето радиотелеграф“ – извиква Л. Мицич; „Рушим Събаряме Минираме“ – Микац; а Живко Миличевич сочи революционната буря – най-гордата проява на човешкия дух.

Слушайте, слушайте! Иде! Прах дига!
През хаоса ношен, на дните през стана –

извира, и расне, и вие, и стига –
гръмол и тътен на триста вулкана!

А Тодор Манойлович вижда, как из пепелта на страшни безумия, из жаравата на кървави страдания възкръсва човекът-феникс – намерил спасителни връзки с живота, със земята, космоса и човечеството.

* * *

Поетическият благослов над живота, преклонението пред вечните жизнени сили, ославата на неговото вечно горение и движение, космическата и социална любов, бунтарството и хуманността, идеята за единността между човека и човека и между човека и космоса се изчерпват главно в три основни стихии на сегашната сръбска лирика: еротическа, дионисиевска и прометеевска. От тях първата е най-силна, последната – най-слаба. В тази лирика изобилствуват мотиви, които сега свободно странствуват по европейската земя. Те не са разнообразни, не разкриват поетическо богатство. Обаче, не може да се отрече, че в разработката им сръбските поети се домогват да ги претопят през своя дух. Най-ценното придобитие на лириката им е манифестантната проява на едно универсално съзнание, избило в космизъм и социализъм. Затуй тя заразява със своя оптимизъм. Дори и нейните песимистични ноти, които прозвучават у В. Масука, М. Църнянски и др., заглъхват в светлата музика на надеждата. Тя не гнети – тя е едно освобождение. Тя завладява и с патоса на устрема към новия човек. Из нея се изтръгва един зов – напред, напред! Примирителните сили в нея са властни. Примирението на личността със себе си, с живота, с природата, с Бога, вратата в човека, в живота и света – усилият нейното нравствено въздействие. Тя има много от прелестите и недостатъците на младостта; неравна, бърза, небрежна – в нея сякаш е подчертан потокът на живота. Съзерцателността е заменена в най-добрите ѝ представители – Тодор Манойлович, Ранко Младенович, Сибе Миличич, Десанка Максимович – с лирическа възбуденост. Обилието на лирически емоции, несъвладени, непрочистени, надмогва всяка епичност, обаче не води към дълбочина и сгъстеност. Липсата на дълбочина е един от основните недостатъци на тая лирика. Често пъти, вместо искрена емоция, чувате само безсмислен вик, неплоден афект, лирическо опиянение от фразата. Затова в нея има повече и то еднообразен ритъм – важен момент в нейния стил. Не напълно хармонична, в нея няма трагически конфликти. Драматизацията на чувствата е сведена до незначителни размери; там дето се среща случайно – у Божидар Стоядиновича, В. Масука и др. – тя е съпроводена повече с лирически патос. Или пък поетът се надмогва над нея с поетическо равнодушие: Милош Църнянски, Божидар Ковачевич. Това се дължи и на обстоятелството, че тая лирика е по-малко субективна. Автобиографското е заменено предимно с по-обща емоция и проблеми. Образно тя е разхвърляна, незавършена, не рисува своя свят в една жива цялост. Често пъти липсва искрено чувство да ги спои – Божидар Ковачевич, М. Църнянски и др. На места страда от излишък на образи – у Т. Манойлович, например, у когото много работи дават впечатление на свеж, бодър импресионизъм, – другаде

– от недостиг: Божидар Стоядинович, Светислав Стефанович и др. Не само това: в нея животът и светът са повече промислени, а по-малко прочувствувани. Особено експресионистите, както почти всички експресионисти, не са могли да се освободят напълно от интелектуализма. Пример: Ранко Младенович, Божидар Ковачевич. Ала не трябва да се мисли, че тая лирика е рефлексивна. Рефлексията на Милан Ракича е преодоляна, макар че тук-там у М. Църнянски, В. Масука, Б. Стоядинович има свои гнезда. На много места тя е повече рецептна, програмна. Това най-силно се чувства, когато поетът се поставя в отношение към космоса. Малцина имат понякога непосредно чувство за него. Дори и Сибе Миличич, който развива така просто своята космогония, не винаги подкупва. Често ще чуете от поетите изрза „ритмика на вечността“, обаче те я постигат повече с мозък, отколкото със сърце. Също така, макар в тази лирика да се слушат не малко мистически изповеди, мистицизмът в нея е съвършено изключен. Разбира се, не могат да не се открият известни мистически жилки в нея. В нея се говори малко за Бога, обаче и там дето се говори – у В. Масука, Десанка Максимович и др. – Бог е далеч от нея. Няма дори сянка от разумното богоискателство, например, на обичания в съседната страна Николай Велимирович. Все така промислени са връзките на тия поети и с човеческия космос; затуй в лириката им социалните струни и искри са съвсем незначителни. Сръбските поети са лишени от по-дълбока духовност, от богатото съдържание на религиозно съзнание – по дух те са повече виталисти и сенсуалисти. Разбира се, някои от тях искат да се домогнат над света с един утопически реализъм, и затова отхвърлят всяка религия: Л. Мицич, М. Микац и др. Дори и в устремите си към свръхреалност, към одушевеност, към свободна лирическа визия, тая лирика не дава много ценни поетически резултати. Тя прави опит да затвори в дълбините си семето на няколко философски идеи – главно у Сибе Миличич, който иска да борави само с Бергсоновска интуиция; Стоядинович, Ковачевич, Манойлович, Младенович, Църнянски, които се докосват до библейски, Айнщайновски, Шпенглеровски и др. идеи, ала идеята за прераждането на душата, за единното аз, което е навсякъде, за вечния кръг на живота, за равноценността на макро и микрокосмоса, за относителността и ограничеността на човешкото познание – са отдавна познати на философското съзнание. Нищо ново няма под слънцето, казал е отдавна Соломон (Любомир Мицич казва: всичко е ново!). „Съдбата ми е стара, а стиховете малко нови“, казва Милош Църнянски, а младият хърватски поет Густав Кръклец: „Туй са все стари мотиви и стари ще бъдат довека“. Едно съзнание, което проявяват мнозина поети по земното кълбо. Важно е за нас, че тук имаме опит да се обгорят старите идеи в пламъка на сърцето и да се изразят като вътрешна лирическа правда. Те са ценен вклад в сегашната сръбска лирика, макар че не са намерили напълно своя поетически израз.

Тази лирика не посочва засега нито едно име на голям поет. Трябва да отбележим, обаче, че в нея няма литературни безличия; напротив, всеки от младите поети се стреми да има свой образ – като почнете от скромния В. Масука и свършите с вироглавия Л. Мицич. Ала тая лирика, колкото и да е симпатична с общите си струи, с вътрешните си заложби, едва може

да даде една скромна антология. Толкова малко са художествените ценности в нея. Рядко ще срещнете художествена зрялост, поетическа строгост, свободна и богата творческа фантазия, издържана емоционално-образна цялост – сръбските поети са слаби художници. По-силни са, когато изразяват: в лириката – своето тяло, а в разказа – селото. В нея ще срещнете разпуснатост, презрение към формата – до фанатизъм. Тяхната формула (на новите поети изобщо): максимум лирическо съдържание с минимум средства – е почти несполучливо приложена. Старият и вечно младият принцип за художествена икономия не е вътрешно достойние на мнозина. Разбира се, има доста великолепни изключения. Тук стихът вече не е прицелна точна на поетически усилия, словото е сведено до послушно оръдие, езикът дори често е освободен от игото на граматиката, изразните обрати са освежени, речникът обогатен, стилните форми разнообразени, ала при все това, ще срещнете доста изрази на проза. Вместо простота – пустота. На мода е разбитата строфа и свободният стих. Римата е изпаднала в немилост. Повечето свършено я избягват. Дори зенитистите имат свято правило: не допускай римата да скверни твоята „конструктивна“ песен! Музикалното изящество е в движението на стиха, неспирно, неограничавано от никакви строги технически изисквания. Наистина, от една страна, стихът е придобил великолепна жизненост, волност (гледайте Тодор Манойловича, Ранко Младеновича), ала от друга – не излиза от рамките на ритмическата проза (четете М. Църнянски, Божидар Ковачевича, разбира се – като не изпускате щастливите изключения).

На края трябва да отбележим, че устремите на Тодор Манойловича, Сибе Миличича, Ранко Младеновича, Божидар Ковачевича и Любомир Мицича ще дадат по-добра жътва и ще запишат една светла страница в историята на сръбската поезия.

Сп. „Златорог“, IV, 1923, кн. 8, с. 479 – 493